

G. IVĂNESCU ȘI EUGENIU COȘERIU. PREOCUPĂRI PE TERENUL ETNOLINGVISTICII

PETRONELA SAVIN*

În prelegerea inaugurală a Colocviului Internațional „G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere”, Iași, 1–2 noiembrie, în ale cărui acte este prezentă și lucrarea de față, profesorul Eugen Munteanu spunea despre G. Ivănescu că „visa nașterea unei lingvistici sintetice și complete, integratoare și totală, pe baze antropologice și filosofice, exact ca marele lui prieten E. Coșeriu” (Munteanu 2013: 46).

Afirmația poate governa încercarea pe care ne-o propunem în acest articol, și anume aceea de a arăta că atât G. Ivănescu, cât și Eugeniu Coșeriu, având ca subiect de reflecție etnolingvistica în calitate de disciplină de graniță, au gândit, din unghiuri diferite, o lingvistică integratoare.

G. Ivănescu publica în 1980 articolul *Etnolingvistica* în lucrarea *Introducere în etnologie*, coordonată de Romulus Vulcănescu, în cadrul capitolului *Științe etnologice*. Cu doi ani mai devreme, Eugeniu Coșeriu prezenta comunicarea *Socio-și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, într-o ședință plenară la Primul Congres Brazilian de Socio- și Etnolingvistică (João Pessoa, 31 iulie – 5 august 1978). Varianta spaniolă a comunicării a fost publicată în anul 1981 în „Anuario de Letras”, XIX, Facultad de Filosofía y Letras, Centro de Lingüística Hispánica, Mexico, 1981, p. 5–30, iar textul original portughez a apărut în volumul *Sociedade, Cultura e Língua. Ensaaios de sócio- e etnolingüística*, João Pessoa, 1990, p. 28–49¹.

G. Ivănescu își prezintă punctul de vedere tranșant, încă din deschiderea articolului său, precizând faptul că „termenul *etnolingvistică* ridică multe discuții ca știință de graniță”, dar, în fond, el „se acoperă și se confundă, în mare, cu termenul și obiectul lingvisticii”. Mai mult, autorul consideră că „o știință intermediară între etnologie și lingvistică, care să satisfacă ambele cerințe ale investigației fără să cadă în sfera de influență a uneia din cele două componente

* Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, str. Spiru Haret, nr. 8, România.

¹ Textul, tradus în română în anii '90, a fost publicat mai întâi în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992–1993, A. Lingvistică, p. 9–28 și, ulterior, apare în ediția tematică *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura „Știința”, 1994, p. 129–149.

ridică probleme dificile de ordin teoretic și metodologic, pentru că, în ultimă instanță, se referă la problema relațiilor dintre limbă, popor și națiune văzută din unghiuri diferite”. Pentru lingvistul ieșean, „lucrurile se pot înfățișa și altfel: limbile sânt în mod necesar realități etnice sau naționale și nu pot fi decât astfel”. În sprijinul acestei evidențe stă însuși faptul că, „în româna veche, termenul *limbă* era echivalent celui de *popor*”. De unde rezultă, în mod necesar, după G. Ivănescu, „că lingvistica poate fi în întregime sau în parte identificată cu etnolingvistica” (Ivănescu 1980: 138).

Eugeniu Coșeriu, în lucrarea citată mai sus, subliniază importanța delimitării clare a obiectului de cercetare a etnolingvisticii și sociolingvisticii, cu stabilirea sarcinilor și metodelor specifice, constatând că, în absența unor definiții clare ale domeniilor, cele două discipline tind să se contopească într-o „etnografie generală și integrală a comunicării” (Coșeriu 1994: 132). Lingvistul limitează etnolingvistica (ca disciplină lingvistică, nu etnologică sau etnografică) la „studiul varietății și variației limbajului în strânsă legătură cu civilizația și cultura unei comunități”, iar sociolingvistica (ca disciplină lingvistică, nu sociologică), la „studiul varietății și variației limbajului în relație cu structura socială a comunității de vorbitori” (*ibidem*: 133). În acest context, etnolingvistica trebuie „să studieze în totalitatea sa contribuția «cunoașterii lucrurilor» cu privire la configurația și funcționarea limbajului” (*ibidem*: 134). O asemenea abordare ar corespunde unei „lingvistice escheologice” (din gr. *σκεῦος* „lucru”).

Eugeniu Coșeriu clarifică și problema raportului dintre limbaj și cultură, în măsura în care acesta cade în sarcina etnolingvisticii sau a lingvisticii în general. Autorul afirmă că relația dintre limbaj și cultură se prezintă în mod esențial în trei sensuri diferite. Pe de o parte, limbajul însuși este o formă primară a culturii, a obiectivării creativității umane (a spiritului creator). Pe de altă parte, limbajul reflectă cultura nonlingvistică; el este actualitatea culturii, adică exprimă cunoașterile, ideile și judecățile despre realitatea cunoscută. În afară de aceasta, nu se vorbește numai cu ajutorul limbajului, ca atare, al competenței lingvistice, ci și prin intermediul competenței extralingvistice, al cunoașterii lumii, adică prin intermediul cunoașterilor, ideilor și judecăților despre lucruri; iar cunoașterea lumii influențează expresia lingvistică și o determină într-o oarecare măsură. Aceste ultime două sensuri ale relației limbaj – cultură sunt cele care asigură, după Eugeniu Coșeriu, justificarea rațională a etnolingvisticii, deoarece primul sens (dacă se consideră numai limbajul în sine, și nu limbajul ca o formă a culturii între altele și în relație cu altele) justifică numai lingvistica în sine (*ibidem*: 139).

G. Ivănescu, la fel ca Eugeniu Coșeriu, pune termenul *etnolingvistică* în relație cu sociolingvistica și geolingvistica, mai mult, adaugă în discuție și termenul *psiholingvistică*. Însă, invariabil, manifestă aceeași neîncredere față de caracterul autonom al domeniilor de cercetare ale acestor discipline. Recunoaște faptul că „unii dintre lingviști, psihologi și sociologi au încercat și încearcă să definească sensul acestor termeni complecși când drept științe de graniță, când drept capitole ale lingvisticii”, însă, după părerea sa, „cum limba este în mod

necesar totodată o realitate etnică, socială, psihică și geografică (adică răspândită și diversificată în spațiu), lingvistica este implicit și etnolingvistică, și sociolingvistică, psiholingvistică, geolingvistică (geografie lingvistică, lingvistică spațială)” (Ivănescu 1980: 138).

G. Ivănescu consideră că „etnologia (cu etnografia, folcloristica și știința artei populare), sociologia, psihologia și, într-o anumită măsură, geografia – și am adăuga și istoria – se ocupă și ele de studiul limbii”, iar „aceasta nu înseamnă că ceea ce spune etnologul, sociologul, psihologul, geograful și istoricul despre limbă ar fi altceva decât lingvistică”, nefiind „nici o deosebire de puncte de vedere, de principii, de metode între lingvistica practică de ei și cea practică de lingviști” (Ivănescu 1980: 138).

Eugeniu Coșeriu insistă tocmai asupra diferenței dintre perspective, considerând că se impune o distincție clară între etnolingvistica propriu-zisă (lingvistica etnografică) și etnografia limbajului (etnografia lingvistică), între sociolingvistica propriu-zisă (lingvistica sociologică) și sociologia limbajului. Acestea sunt discipline complementare. De pildă, „dacă obiectul de studiu este limbajul, dacă este vorba de fapte lingvistice ca fiind condiționate de «cunoașterile» despre lucruri, atunci se face etnolingvistică propriu-zisă sau lingvistică etnografică; dacă, în schimb, obiectul de studiu este cultura, dacă este vorba de «cunoașterile» despre «lucruri» ca fiind exprimate de limbaj (și de limbajul însuși ca o formă a culturii între altele și împreună cu altele), în acest caz se face etnografie lingvistică (iar, într-un sens mai restrâns, dacă limbajul este tratat exclusiv ca manifestare culturală, se face etnografie a limbajului)” (*ibidem*: 135). De asemenea, în ceea ce privește corelația limbaj – context social, dacă obiectul de studiu este limbajul (diferențierile lingvistice în raport cu stratificarea socială), în acest caz se face sociolingvistică propriu-zisă sau lingvistică sociologică. Dacă, în schimb, obiectul de studiu este contextul social (relațiile sociale ca atare), atunci se face sociologie a limbajului (*ibidem*: 134).

G. Ivănescu, chiar dacă nu îi recunoaște etnolingvisticii statutul de disciplină autonomă, pune, implicit, în discuție chestiunea domeniului său de cercetare, afirmând că „una din problemele fundamentale ale lingvisticii în eferescență teoretică este aceea a *caracterului etnic exprimat în limbă*”. Direcția antropologic-deterministă a viziunii sale lingvistice, în spiritul Școlii întemeiate de A. Philippide, este transparentă. G. Ivănescu afirmă că „nu ne putem îndoi că structura psihică a unui popor determină anumite aspecte ale structurii limbii, și anume din sistemul formelor gramaticale, din cel al sensurilor lor, din cel sintactic, lexical și chiar fonetic”. Mai mult, lingvistul ieșean ține să scoată în evidență o eroare care s-a menținut între 1850 și 1950, „aceea de a nu se fi văzut că limba exprimă și ceea ce e general omenesc, că ea cuprinde între altele și categoriile logice universale sau *universalialia*”, „limba redă mai întâi de toate gândirea, iar gândirea este în esența ei la toți oamenii; trebuie să admitem deci că toate limbile «reflectă» aceeași gândire”. Făcând această distincție, G. Ivănescu concluzionează: „decu nu în cadrul acestei *scheme universale* va trebui să căutăm ceea ce este specific limbilor, ci în afara ei, de

exemplu în ordinea cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în frază, în modul de formare a cuvintelor etc.” (Ivănescu 1980: 141).

Conceptele de *caracter etnic* sau *scheme universale* ale limbilor pe care le ia în discuție G. Ivănescu își găsesc concilierea în doctrina lui Eugeniu Coșeriu, pentru care domeniul de cercetare al etnolingvisticii este dictat de distincția fundamentală dintre cele trei planuri ale limbajului (identificate de el însuși). Astfel, s-ar impune o etnolingvistică a vorbirii în general, o etnolingvistică a limbilor și o etnolingvistică a discursurilor. Etnolingvistica vorbirii ar studia „condiționarea limbajului prin cunoașterea universală a lumii și, în general, prin cunoașterile universale extralingvistice (incluzând și normele generale ale gândirii umane)” (Coșeriu 1994: 140), etnolingvisticii limbii îi aparține „studiul faptelor unei limbi ca fiind motivate de cunoașterile (idei, convingeri, concepții, ideologii) despre «lucruri»; deci și despre stratificarea socială a comunităților și despre limbajul însuși, ca fapt «real»” (*ibidem*: 145), în timp ce etnolingvistica discursului studiază „tipuri de discursuri și structurile lor tipice, ca fiind motivate sau condiționate de cultura unei comunități și va putea, eventual, să stabilească corelații între anumite tipuri de discursuri și anumite tipuri de cultură în diverse comunități” (*ibidem*: 147).

Așadar, dacă pentru Coșeriu etnolingvistica este o disciplină lingvistică autonomă cu domeniu de cercetare propriu, aflată într-o relație de complementaritate cu etnografia limbajului, pentru G. Ivănescu, „în măsura în care etnolingvistica accentuează latura specificității, unicității și reprezentativității realității sociale de tip etnic sau național, ea are dublă semnificație: pe de o parte, operează, în ordinea lingvisticii generale prin categoriile etnolingvistice și, pe de altă parte, fundamentează indirect însăși cercetarea categoriilor etnologice (etnie, popor, națiune)” (Ivănescu 1980: 142).

Concepția lui G. Ivănescu cu privire la statutul etnolingvisticii, sociolingvisticii, dialectologiei, categorii care operează în ordinea lingvisticii generale, își găsește motivația chiar în textul lui Eugeniu Coșeriu.

Marele lingvist afirmă: „[...] în istoria limbilor [...] nu trebuie să separăm disciplinele. Istoria limbilor are scopul de a descrie și de a explica ceea ce se numește «schimbarea lingvistică» – adică, continua crearea de limbi prin mijlocirea vorbirii, continua obiectivare a vorbirii în tradiții istorice – și pentru aceasta are nevoie de toate punctele de vedere pe care le-am distins (și încă de multe altele). La soluționarea unei probleme istorice va putea contribui, după caz, lingvistica funcțională și dialectologia, sociolingvistica și etnolingvistica, stilistica limbii și sociologia limbajului etc., fiecare din punctul său de vedere; dar cel mai adesea vor contribui, de fapt, mai multe dintre aceste discipline împreună, fiindcă un fapt lingvistic rareori prezintă numai una dintre dimensiunile ce-i corespund. Și aceasta, nu din cauză că istoria lingvistică ar fi o știință «hibridă» sau «eterogenă», ci pentru că este știința lingvistică integrală, întrucât toate aspectele faptelor lingvistice și toate relațiile în care acestea se întâlnesc și pe care le determină se varsă în istorie” (Coșeriu 1994: 148–149).

Așadar, problema etnolingvisticii este văzută de G. Ivănescu din punctul de vedere al istoricului limbii, în timp ce Eugeniu Coșeriu discută aceeași chestiune din perspectiva filosofiei limbajului. Fascinant este însă faptul că ambii lingviști, aflați la mii de kilometri depărtare și aproape în același timp, își dezvoltă simetric argumentația, punându-și aceleași probleme cu privire la acest subiect. Însă, cum în disciplinele umaniste nu se operează cu adevăruri unice, absolute, ci se cultivă chiar abordări și soluții diferite, uneori complementare, preocupările lui G. Ivănescu și Eugeniu Coșeriu pe terenul etnolingvisticii dovedesc importanța asumării unei cercetări integratoare pentru înțelegerea limbajului uman, în complexitatea sa.

BIBLIOGRAFIE

- Coșeriu 1994 = Eugeniu Coșeriu, *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*, în *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, Editura „Știința”, p. 129–149.
- Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Etnolingvistica*, în *Introducere în etnologie*, volum coordonat de Romulus Vulcănescu, București, Editura Academiei, p. 138–142.
- Munteanu 2013 = Eugen Munteanu, *Ivănescu, omul și intelectualul*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. LIII, număr special *G. Ivănescu – 100 de ani de la naștere*, p. 39–48.
- Pamfil 2007 = Carmen-Gabriela Pamfil, *G. Ivănescu și A. Philippide – creatori ai unei doctrine lingvistice românești*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare»”, Seria Filologie, A. Lingvistică, t. XIII, nr. 2, p. 17–44.

G. IVĂNESCU AND EUGENIU COSERIU. PREOCCUPATIONS IN THE FIELD OF ETHNOLINGUISTICS

ABSTRACT

Almost at the same time and thousands of miles apart, G. Ivănescu and Eugenio Coseriu enounced their view on the status of ethnolinguistics as an independent discipline. As the sciences of the spirit do not operate with unique, absolute truths, but cultivate even different, sometimes complementary approaches and solutions, the preoccupations of G. Ivănescu and Eugenio Coseriu in ethnolinguistics show the relevance of assuming an integrating type of research for understanding human language in its complexity.

Keywords: *G. Ivănescu, Coseriu, ethnolinguistics, ethnic, language.*